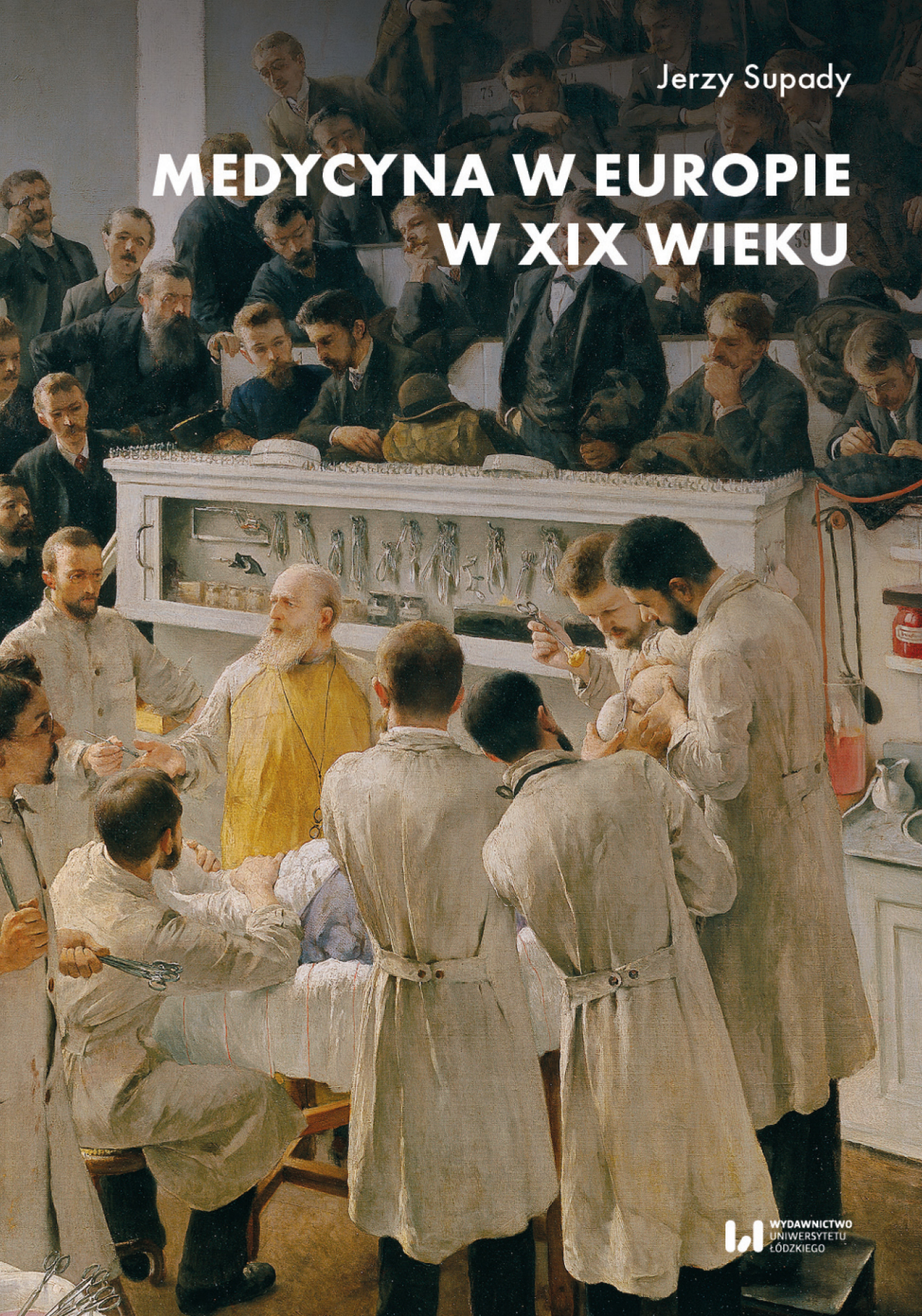

Jerzy Supady

MEDYCYNA W EUROPIE W XIX WIEKU

MEDYCYNA W EUROPIE W XIX WIEKU

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Jerzy Supady

MEDYCYNA W EUROPIE W XIX WIEKU

Jerzy Supady, profesor emerytowany, Uniwersytet Medyczny w Łodzi

RECENZENTKA

Janina Łucja Grzegorzczak

REDAKTOR INICJUJĄCA

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Katarzyna Gorzkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Monika Rawska

KOREKTA TECHNICZNA

Katarzyna Woźniak

Na okładce wykorzystano obraz Adalberta Franza Seligmanna, *Theodor Billroth Operating*,
domena publiczna

© Copyright by Jerzy Supady, Łódź 2025

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2025

<https://doi.org/10.18778/8331-845-5>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.11867.25.0.M

Ark. wyd. 8; ark. druk. 9,75

ISBN twarda 978-83-8331-843-1

ISBN broszura 978-83-8331-844-8

e-ISBN 978-83-8331-845-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

*Na pamiątkę dawnej przyjaźni
z doktorem medycyny Andrzejem Skrobackim,
lekarzem i historykiem medycyny w Olsztynie
poświęcam*

Autor

Spis treści

Wstęp	9
Szkic historyczny stulecia od 1815 do 1914 r.	11
I. Najważniejsze nauki podstawowe medycyny	15
1. Fizjologia i jej przedstawiciele	15
2. Patofizjologia i jej przedstawiciele	19
II. Bakteriologia	23
1. Bakteriologia Pasteura i Kocha	23
2. Uczniowie Kocha i Pasteura	28
3. Choroby trapiące Europejczyków	35
III. Diagnostyka	43
1. Auskultacja	43
2. Ciśnienie krwi	43
3. Temperatura ciała	44
4. Rentgenologia	45
5. Sedymentacja erytrocytów	47
6. Diagnostyka laboratoryjna	48
7. Diagnostyka mikroskopowa	49
8. Odczyny immunologiczne	49
9. Instrumenty diagnostyczne	50
10. Objawy diagnostyczne (przykłady)	50
IV. Leczenie	53
1. Terapia krwią	53
2. Metody immunologiczno-serologiczne	54
3. Strzykawka lekarska	55
4. Witaminy	56
5. Radioterapia	57
6. Metaloterapia	57
7. Prąd indukcyjny	58
8. Akupunktura mechaniczna	58
9. Odma	58
10. Diatermia	59
11. Gimnastyka	59

12. Masaże	59
13. Hydroterapia	60
14. Zakłady kąpielowe	62
15. Sanatoria	64
16. Hipnoza i sugestia	66
17. Leki farmaceutyczne	67
18. Homeopatia	69
V. Druga wiedeńska szkoła medyczna	71
VI. Higiena	73
1. Działalność Williama Farra, Johna Simona i Southooda Smitha	73
2. Poglądy i osiągnięcia Maxa von Pettenkofera	74
3. Carl Flügge oraz inni higieniści niemieccy	75
4. Szczególny przypadek – Alfred Ploetz	76
VII. Chirurgia	79
1. Antyseptyka i aseptyka	79
2. Anestezja	83
3. Wybitni chirurdzy i ich osiągnięcia	87
VIII. Medycyna zabiegowa u kobiet i urologia	95
1. Ginekologia	95
2. Położnictwo	98
3. Urologia	100
IX. Nowe specjalizacje lekarskie	103
1. Okulistyka	103
2. Laryngologia	105
3. Pediatria	108
X. Neurologia i psychiatria	113
1. Neurologia	113
2. Psychiatria	116
Wykaz najważniejszych pozycji źródłowych	123
Indeks nazwisk	127
Aneks	135

Wstęp

Publikacja pt. *Medycyna w Europie w XIX wieku* jest kontynuacją wcześniej-
szych książek, które ukazały się w 2020 i 2023 r. i zostały zatytułowane: *Me-
dycyna w czasach antycznych i średniowiecznych* oraz *Medycyna w Europie
w XVI, XVII i XVIII wieku*, a zgodnie z zamiarem autora miały charakter pod-
ręcznika dla studentów medycyny. Prezentowana książka ma podobny profil
i cel poznawczy. Jej treść obejmuje zagadnienia medyczne i związane z nimi
wydarzenia, które przypadły w wieku XIX oraz XX przed wybuchem I woj-
ny światowej. Tylko niektóre wątki rozważań przekraczały wspomniane ramy
chronologiczne, mając na celu objaśnienie problemów występujących w stu-
leciu XVIII i dalszych latach XX, a powiązanych z głównym tematem książki.

W XIX w. wystąpiło w Europie przyspieszenie rozwoju nauk przyrodni-
czych. Powstała nowoczesna fizyka, z osiemnastowiecznej alchemii wyrosła
chemia nieorganiczna i organiczna, olbrzymi postęp wkroczył do szeroko ro-
zumianej biologii. Można uznać, że ówczesna medycyna była poniekąd wy-
padkową nauki europejskiej. Uniwersalność cywilizacji europejskiej wyrosłej
na wierze chrześcijańskiej sprawiła, że osiągnięcia medycyny upowszechniły
się na całym kontynencie, a niebawem dotarły za ocean, do Stanów Zjedno-
czonych, przyjmując nowe formy i treści. Proces tworzenia się nowoczesnej
medycyny europejskiej był udziałem najbardziej rozwiniętych gospodarczo
dużych państw, przede wszystkim Niemiec, Francji, Anglii i Austrii. Prymat
w dziedzinie osiągnięć naukowych należał niewątpliwie do krajów niemiec-
kojęzycznych, z którymi rywalizowała Francja, Anglia, a na przełomie XIX
i XX w. także Stany Zjednoczone. W omawianym okresie medycyna była
kształtowana i tworzona przez plejadę wybitnych uczonych, odkrywców
i wynalazców. Ich nazwiska, krótkie biografie i zasługi zostały przypomnie-
nie i syntetycznie przedstawione przez autora pracy.

Struktura książki ma za zadanie przybliżenie czytelnikowi dziewięt-
nastowiecznej organizacji ochrony zdrowia, jej przekształceń i rozwoju,
zaniedbań i postępu, meandrów na drodze jej tworzenia i niewątpliwych
sukcesów. Ewidentnym niedostatkim ówczesnej służby zdrowia był brak
skutecznych metod i środków terapeutycznych, w porównaniu ze sposobami
diagnostycznymi, które w XIX w. stały się dostępne w nauce lekarskiej.
W konstrukcji pracy uwzględniono także nauki podstawowe medycyny,

osiągnięcia w zakresie bakteriologii, higieny, medycyny zabiegowej i nowych specjalizacji lekarskich. Opisane zostały również choroby najczęściej występujące w Europie, zagrażające jej mieszkańcom także poza Starym Światem. W sumie publikacja składa się z dziesięciu rozdziałów, wykazu najważniejszych źródeł, indeksu nazwisk oraz aneksu, w którym znalazły się fotografie niektórych opisanych osób, sprzętu lekarskiego i obiektów szpitalnych.

Autor dziękuje wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania książki, przede wszystkim Pani prof. dr hab. n. med. Janinie Łucji Grzegorzczak za wnikliwą korektę i recenzję pracy, a także ma nadzieję na kontynuację jej treści obejmującej cały wiek XX.

Jerzy Supady

Szkic historyczny stulecia od 1815 do 1914 r.

Po wojnach napoleońskich zwycięskie narody europejskie zwołały w Wiedniu kongres pokojowy, na który zaproszono 16 państw. Z ich grona wyłoniono tylko sześciu przedstawicieli mocarstw jako komitet dopuszczony do obrad. Faktycznie w Komitecie liczyła się grupa pięciu państw, bowiem przedstawiciel Hiszpanii okazał się bardzo nieudolny. Tak więc krajami, które liczyły się w ostatecznej rozgrywce politycznej były Anglia, Rosja, Prusy, Austria i Francja. Mechaniczną zasadę tzw. sprawiedliwej równowagi państw, obowiązującą w okresie oświecenia, przeciwstawiono zasadzie legitymizmu, mającej na celu zahamowanie szerzących się poglądów o prawie narodów do stanowienia o swoim losie, czyli suwerenności narodowej. Przedmiotem obrad u liczących się uczestników kongresu były sprawy dotyczące Saksonii, Księstwa Warszawskiego, Niemiec, Włoch, Holandii i Szwajcarii. Najbardziej zaprzęta obecną sprawą Saksonii i Księstwa Warszawskiego. W rezultacie obrad, podczas których w lutym 1815 r. ogłoszono „akt końcowy” kongresu, Prusy otrzymały większość terytorium Królestwa Saksonii, na wschodzie dwa departamenty Księstwa Warszawskiego – poznański i bydgoski wraz z Gdańskiem i Toruniem, na zachodzie Nadrenię i Westfalię, zaś na północy Pomorze szwedzkie i wyspę Rugię. Ziemie Księstwa Warszawskiego, po utracie departamentów zachodnich na rzecz Prus, nazwane zostały Królestwem Polskim i włączone do Rosji, a jego władcą został car. Na podstawie aktu końcowego kongresu Austria otrzymała obwód tarnopolski i kopalnię soli w Wieliczce. Kraków z okolicą uznano za wolne i neutralne miasto. W Niemczech utworzono Związek Niemiecki złożony z 34 państw i czterech wolnych miast. Szwajcaria została uznana za neutralną federację 22 suwerennych kantonów. We Włoszech Lombardię i Wenecję z Dalmacją przyłączyła do swego cesarstwa Austria. Joachim Murat jako władca Królestwa Neapolitańskiego opowiedział się po stronie Napoleona podczas jego „100 dni” rządów. Pokonany przez Austriaków, musiał opuścić swoje państwo, a kiedy powrócił do Neapolu, został rozstrzelany. Neapol i Sycylia pod berłem Burbonów nazwano Królestwem Obojga Sycylii. Również decyzją kongresu wiedeńskiego było połączenie Belgii z Holandią. Niektóre „kosmetyczne” zmiany dotyczyły księstw włoskich, Bawarii i Danii oraz zakazu niewolnictwa. Trwałym dziełem kongresu było uchwalenie przez osiem głównych państw regulaminu dyplomatycznego.

Do połowy XIX stulecia główni gracze na kongresie wiedeńskim usiłowali utworzony system polityczny zachować poprzez dyplomację lub siłę. W 1815 r. został pomyślany projekt, który określono mianem Świętego Przymierza. Do jego przyjęcia zaproszono wszystkie chrześcijańskie państwa Europy. *De facto* państwami Świętego Przymierza stały się tylko Rosja, Prusy i Austria, które miały wspólne cele polityczne na kontynencie i za granicą.

W Europie po kongresie wiedeńskim, do wydarzeń tzw. Wiosny Ludów, dominowały dwie ideologie: konserwatywna i liberalna. W historiografii i publicystyce cały konserwatywny okres obejmujący lata 1815–1848 określano nazwą „restauracji”, czyli przywrócenia dawnych stosunków polityczno-społecznych. Natomiast liberalizm opierał się na autonomii człowieka w stosunku do otaczającego go ustroju politycznego, społecznego i gospodarczego. Celem liberalizmu było dążenie do zagwarantowania nieskrępowanej swobody jednostki ludzkiej w oparciu o prawo, które powinno obowiązywać wszystkich bez względu na ich rangę społeczną.

W ideologii oświecenia w literaturze i sztuce dominował klasycyzm. Już w końcu XVIII w. pojawił się nowy prąd umysłowy, przeciwstawiający się kanonom klasycyzmu, najpierw w krajach germańskich, który został nazwany romantyzmem. Romantyzm zawładnął poglądami Europejczyków początkowo w dziedzinie literatury i sztuk plastycznych, a z biegiem czasu zaciążył nad całym życiem umysłowym i uczuciowym.

W pierwszej połowie XIX w. ożywiły się w Europie ruchy narodowe: niemieckie, włoskie, polskie, czeskie i inne. Działały również tajne organizacje polityczne, jak np. wolnomularstwo, węglarstwo, tajne organizacje niepodległościowe polskie i inne.

Po kongresie wiedeńskim zatriumfowała w Europie arystokracja, która usilnie pragnęła powrócić do politycznego stanu rzeczy sprzed rewolucji 1789 r. Dowodem tego był powrót do władzy Burbonów we Francji, w osobach króla Ludwika XVIII i Karola X, w południowych Włoszech powrócił na tron burboński Ferdynand I, władca Królestwa Obojga Sycylii.

W 1830 r. we Francji pojawił się ruch rewolucyjno-powstańczy, który doprowadził do krwawych wypadków w Paryżu i przewrotu politycznego zwanym „rewolucją lipcową”. W jego wyniku „królem Francuzów” został Ludwik Filip. W tym samym roku zaczęło się powstanie w Belgii, która odłączyła się od Holandii i stała się niepodległym państwem. Zryw niepodległościowy w listopadzie 1830 r. w Królestwie Polskim doprowadził do wojny polsko-rosyjskiej, która skończyła się klęską powstańców. Wybuch rewolucji

w Paryżu, Brukseli i Warszawie zachęcił włoskich karbonariuszy do powstań w Modenie, Bolonii i Padwie, które szybko zostały zdławione przez wojska austriackie. Niewielkie powstania wybuchły również w Niemczech.

Nowe ruchy i wystąpienia rewolucyjne pojawiły się w okresie Wiosny Ludów, czyli w latach 1846–1849. Najpierw w 1846 r. wybuchło powstanie w Krakowie i okolicach oraz zainspirowało wystąpienia zbrojne we Włoszech i Szwajcarii. W 1848 r. doszło do rewolucji lutowej w Paryżu i powołania do istnienia republiki. W 1851 r. jej prezydent, Karol Ludwik Napoleon Bonaparte, dokonał zamachu stanu, zmienił konstytucję i ogłosił się cesarzem Napoleonem III. W 1848 r. doszło do rewolucji w Niemczech i we Włoszech oraz w Austrii, głównie w Wiedniu. W latach 1848–1849 ferment powstańczy ogarnął Węgry. Ruch rewolucyjny na Węgrzech stłumił krwawo car Mikołaj I.

W czasie dominacji nastrojów rewolucyjnych powstał z inicjatywy Friedricha Engelsa w 1847 r. Związek Komunistów, który polecił przygotowanie wraz z Karolem Marksem programu działania partii, ogłoszonego w 1848 r. w postaci Manifestu Partii Komunistycznej, w którym stwierdzono, że: „Widmo krąży po Europie – widmo komunizmu...”.

Kolejnym dużym wstrząsem politycznym w Europie była wojna krymska w latach 1854–1856 z udziałem Anglii, Francji, Turcji oraz Rosji. Wojna obnażyła słabość caratu i jego zacofanie. Dużą turbulencją w europejskiej polityce było powstanie styczniowe na terenie Królestwa Polskiego oraz na Litwie w latach 1863–1865. W Prusach, zgodnie z potrzebą chwili, kanclerz Bismarck zmierzał konsekwentnie do zjednoczenia Niemiec. W tym celu pokonał w 1864 r. Danię, w 1866 r. Austrię, a w latach 1870–1871 Francję. Niemcy zostały zjednoczone pod władzą króla pruskiego, który został cesarzem niemieckim jako Wilhelm I. Dzięki zwycięstwu Prus i w następstwie wewnętrznej walki rewolucyjnej zostały zjednoczone Włochy.

Rewolucja przemysłowa najwcześniej dokonała się w Anglii, a w drugiej połowie XIX w. przekroczyła w Europie kanał La Manche. Niektóre kraje Europy Zachodniej, jak np. Niemcy, weszły w okres dynamicznego rozwoju: powstał nowoczesny przemysł maszynowy i pojawił się wieloprzemysłowy proletariatus. Niezwykły rozwój życia gospodarczego był następstwem wynalazków, takich jak telefon, żarówka elektryczna, turbina parowa, silnik spalinowy zastosowany w samochodzie, kinematograf, telegraf radiowy, wysoko prężny silnik spalinowy, udoskonalone szyny, parowozy i wagony, a na początku XX w. samolot.

Pojawienie się w Europie tysięcy robotników fabrycznych sprawiło, że w ostatnim trzystoletniu XIX w. powstały w wielu krajach europejskich socjalistyczne partie robotnicze, m.in. w Niemczech, Danii, we Francji, w Norwegii, Austrii, Wielkiej Brytanii, we Włoszech. W 1892 r. utworzona została Polska Partia Socjalistyczna, a w 1893 r. Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy. Równocześnie dużą rolę zaczęły odgrywać robotnicze związki zawodowe.

Industrializacja łączyła się ze zwiększoną eksploatacją węgla i żelaza – powstały ogromne kopalnie i huty. Oprócz przemysłu maszynowego i tekstylnego rozwinął się np. przemysł chemiczny, przemysł elektryczny, naftowy i inne. Duży postęp zaobserwowano również w rolnictwie, m.in. dzięki nawozom sztucznym. W przemyśle następowała koncentracja przedsiębiorstw. Ogromny wzrost produkcji zmuszał rozwinięte kraje zachodnie do poszukiwania nowych rynków zbytu.

Od połowy XIX w. rozpoczęły się gorączkowe dążenia kolonialne, czyli walka o podział świata. Przyczyną tego trendu była chęć zdobycia siłą nowych źródeł surowców, nowych rynków zbytu, szukanie i lokowanie kapitału w krajach zacofanych, zakładanie nowych baz wojskowych. Beneficjentami polityki kolonialnej byli głównie Anglicy i Francuzi, ale również Niemcy, Japończycy i Amerykanie. W drugiej połowie XIX w. w nastąpił ogromny postęp w zakresie szeroko rozumianej kultury i nauki, głównie w chemii, fizyce i biologii. W połowie stulecia pojawił się nowy prąd literacki zwany pozytywizmem, który z biegiem czasu ewoluował w kierunku naturalizmu, symbolizmu, tradycjonalizmu, sceptycyzmu, estetyzmu itp. W malarstwie górowały dwa kierunki artystyczne: realizm i impresjonizm. W drugiej połowie stulecia wzrosło niebywale znaczenie prasy i słowa drukowanego. Rozwój potęg gospodarczych i militarnych doprowadził partnerów politycznych do rosnącej konkurencji w zakresie wpływów oraz znaczenia na kontynencie i w świecie. Ta rywalizacja pod względem siły i prestiżu doprowadziła w Europie do zwiększenia zbrojeń i silnych tendencji imperialistycznych. Doszło do niebezpiecznych aktów politycznej agresji, czego dowodem stały się kolejne wojny bałkańskie. Zaobserwowano również silny ferment społeczny kierowany przez ideologów socjalistycznych i komunistycznych. Po przegranej przez carat wojnie z Japonią doszło w Rosji do rewolucji 1905 r., która została krwawo stłumiona.

Powyższe wypadki stały się zapowiedzią ogólnoświatowej katastrofy, która wybuchła w Europie w sierpniu 1914 r., zapoczątkowując Wielką Wojnę.